

SAMLAREN

TIDSKRIFT
FÖR
SVENSK LITTERATURHISTORISK
FORSKNING

NY FÖLJD. ÅRGÅNG 16

1935

UPPSALA 1935

SVENSKA LITTERATURSÄLLSKAPET

UPPSALA 1935

ALMQVIST & WIKSELS BOKTRYCKERI-A.-B.

35452

PSYKOANALYS OCH LITTERATUR- FORSKNING.

AV

STEN LINDER.

TORA SANDSTRÖM: *En psykoanalytisk kvinnostudie*. Ernst Ahlgren—Victoria Benedictsson. Albert Bonniers förlag.

»Psykoanalysens kris» är ett av slagorden för dagen, inspirerat av publikationer som JOSEPH JASTROWS nyligen till svenska översatta *The house that Freud built* eller den svenske psykiatern BROR GADELIUS' skarpa vidräkning med psykoanalysen i hans nyutgivna arbete *Tro och helbrägdagörelse*. Även JOHN LANDQUIST, som översatt Freuds Traumdeutung och redan 1916 med föredömlig varsamhet begagnade Freud som hjälpmedel till litteraturtolkning i sin bok om Fröding, spår i en uppsats 1935 att »1930-talet icke blir lika gynnsamt för den freudska psykoanalysen som 1920-talet».

Man märker emellertid hos dessa kritiker även bemödandet att ej kasta ut barnet med badvattnet. »Uppgiften är inte längre att acceptera eller avvisa», skriver t. ex. Jastrow. »Trots mångfaldiga misstag och kolossala överdrifter, trots skärande falska slutledningar och ett öppet våldförande av sunda förnuftet gömmer psykoanalysen en fast kärna av genialitet.» En hel del av de psykoanalytiska begreppen såsom hämning och sublimering, mindervärdighetskänsla och komensation ha ju redan fullständigt ingått i allmänna medvetandet och torde även visa sig brukbara i framtiden. En obestridlig förtjänst är även det ökade allmänna intresse för praktiskt psykologiska frågor, som psykoanalysen och individualpsykologien väckt, liksom uppluckrandet av en hel del konventionella fördomar.

Vad 1930-talets kritik av psykoanalysen vänder sig emot, är den lösa dogmbildningen och det ovetenskapliga generaliserandet. Varje ny uppdykande psykoanalytisk hypotes fastslås utan minsta bevisning som en faktisk upptäckt. Om *några* felprestationer kunna föras tillbaka på omedvetna impulser, måste *alla* felprestationer bero på sådana; om *några* drömsymboler kunna antas ha sexuell innebörd, måste *alla* ha

det o. s. v. Psykoanalysen måste ge inte bara *en* viktig, utan den enda och uttömmande förklaringen av själslivet. Psykologien förvandlas därmed till en förledande enkel och välordnad vetenskap. Men själslivet låter sig aldrig restlöst inordnas i något som helst mekaniskt schema; gjorde det det, vore det ej längre liv. Man känner igen fenomenet från ärftlighetslärans barndom; när vissa romanförfattare av i dag söka bygga upp levande människor av idel freudianska komplex, blir resultatet alldeles detsamma som när Zola trodde sig få fram en individ som den matematiska produkten av ärftlighet och miljöinflytande.

Icke minst måste givetvis denna kritik vidhållas, när det gäller den vetenskapligt tillämpade psykoanalysen, t. ex. den psykoanalytiska biografien eller litteraturtolkningen. Det är därför knappast vid någon alltför opportun tidpunkt, som fil. lic. TORA SANDSTRÖM utsänt det hitintills enda större rent psykoanalytiska arbetet i svensk litteraturhistoria — om man bortser från en Strindbergsanalys på tyska av KARL BACHLER — en bok om Ernst Ahlgren, betitlad *En psykoanalytisk kvinnostudie*. Av denna titel liksom även av själva framställningen förefaller det som om det primära intresset hos författarinnan själv snarare gällt skoldemonstrationen av Freud än det härtill för tillfället valda föremålet. Samtidigt måste dock framhållas, att dr Sandströms arbete i vissa avseenden är betydligt mera intelligent skrivet än de flesta litterära psykoanalyser, och att åtskilliga av hennes observationer röja en naturlig psykologisk skarpsynthet. Ehuru Ernst Ahlgrens litterära verk blott i förbigående beröras, ges stundom värdefulla analyser även av dessa, t. ex. av novellerna Falaska, Tvist och I kupén (s. 25—28).

Tora Sandström är emellertid den första, som gjort *personligheten* och ej *författarinnan* Ernst Ahlgren till föremål för en specialundersökning. Den tidigare Ernst Ahlgrens-forskningen har varit övervägande litteraturhistoriskt inriktad; man har alltifrån Bööks grundläggande uppsatser i ämnet behandlat Ernst Ahlgren främst som en »åttioalets genius» och som »une héroïne d'Ibsen» — den benämning fransmannen Chr. Schefer gav henne. Nu är det ju intet tvivel om att hennes dagböcker och brev väga vida tyngre än hennes realistiska berättarkonst, och det är därför med självfallet intresse man tar del av en utförlig rent psykologisk analys av dessa. Dr Sandströms genomgång och diskussion av materialet är också så utförlig, att den måste beaktas även av dem som i första hand söka kunskap om studiens föremål oavsett den psykoanalytiska demonstrationen. Bokens ibland förbryllande förening av kritisk dokumentgranskning och dogmatisk psykoanalys ger den ett visst principiellt intresse.

Den i många avseenden unika psykologiska självanalys, som Ernst Ahlgren verkställt i sina efterlämnade papper, föregriper ju i själva verket direkt den moderna själsforskningens synsätt, även utan att begagna dess terminologi. Den beskrivning hon ger av sitt förhållande

till fadern under barndomen, av hur dennes kvinnoförakt (jämte moderns despotiska uppfostran) grundlagt den kvinnliga mindervärdighetskänsla, som hon kallade sin »sjuka punkt», lånar sig utan minsta tillägg eller uttolkning till en illustration av den adlerska individualpsykologien. Tora Sandström, som är en bekännelseetrogen anhängare av Freud och alltså ser sexualhämningen, ej mindervärdighetskänslan som det primära, lägger dock ej huvudvikten vid denna av Ernst Ahlgren själv markerade »adlerska» synpunkt på hennes utveckling. Det alltför starka, tidiga tryck, som av bägge föräldrarna utövats på barnet, förmenas här i första rummet ha gett upphov till den nevrotiska felinriktning, som Freud kallar narcism, och som yppar sig i en för framtiden bestående oförmåga att älska och hängiva sig åt andra, medan libidon — för att fortsätta med Freuds terminologi — i stället inriktar sig på det egna jaget eller dess fantasiprojektioner. Tora Sandström finner »pregnanta uttryck för narcism» i Ernst Ahlgrens ständigt upprepade klagan över att aldrig ha hittat sin mänskliga motsvarighet, en människa — eller kanske snarast en man — som var *lik henne själv*, och som hon därför kunde skänka sin fulla hängivenhet.

Oförmågan att älska skulle i Ernst Ahlgrens fall enligt dr Sandström även gälla i erotisk och sexuell mening. Det enda för henne acceptabla förhållandet till en man skulle vara en platonisk, intellektuell gemenskap, sådan hon sökte att realisera den i vänskapsförhållandet till »litteraturkamraten» Axel Lundegård eller vad hon själv kallade »vänskapserotiken» i förhållandet till Quillfeldt och Georg Brandes. Man skulle ju kunna söka en motivering till hennes obestriddigen framträdande erotiska skygghet både i hennes uppfostran och moralprinciper, i hennes äktenskapliga erfarenheter, som hon berättat om i Pengar, och i hennes av fadern grundlagda fruktan för kvinnoföraktet, som hon i ett även av dr Sandström (s. 89) citerat brevuttalande ansåg oundvikligen drabba kvinnan i en fri kärleksförbindelse. Tora Sandström hävdar emellertid, att Ernst Ahlgren »i sin sexualutveckling icke nått fram till genitalisering» och följaktligen även i ett mindre omaka äktenskap skulle ha lidit av samma hämning — en sats som dock givetvis är obevisbar. Även i 21-åringens ödesdigra giftermål med den 28 år äldre änklungen ser författarinnan därför en »flykt undan kärleken».

Att en direkt växelverkan kan förefinnas mellan den konstnärliga skapardriften och det erotiska driftlivet, är ju en åsikt, som omfattas även av en mot psykoanalysen så avvisande psykolog som Gadelius (i hans arbete *Skapande fantasi och sjuka skalder*); den frivilligt eller ofrivilligt hämmade kärleksdriften kan i stället skaffa sig utlopp i den sublimerade formen av konstnärlig inspiration. Tora Sandström finner påfallande uttryck för vad psykoanalysen kallar sublimeringsprocessen i Ernst Ahlgrens uttalanden om sitt förhållande till det litterära arbete, som hon fullt medvetet gjorde till sitt livs egentliga innehåll och kallelse, t. ex. i hennes dagboksutbrott strax efter den första bekantskapen med Georg Brandes:

Arbetet har makt. Arbetet är både gud och satan, ty arbetet är allt vad ljusst och mörkt som finns in i dig. Men man ger sig helt, man delar sig icke. Hör du, man delar sig icke! Ty då blir man ett tomt skal, som arbetet vrakar och kastar bort. Det finns något inne i mig som gråter och ropar. Blödigheten — kvinnonaturen. Lägg dina händer om den gråtandes strupe och kväv henne. Det jag begär, det kvinnan i mig ligger på knä och tigger om, det måste vara en bisak, något som arbetet helt vårdslöst skänker liksom till på köpet, det får inte taga rum.

Uppgåendet i arbetet — ett ord som för Ernst Ahlgren hade en nästan religiös klang — blev för henne ersättningen för ett liv, som hon redan i ungdomen kände som förfelat, och det fick fylla bristen på ett mänskligt objekt för hennes hängivelse. Påfallande — och tidigare påpekat — är att också moderskänslan hos henne snarast förefaller att vara överflyttad från de egna barnen till de litterära produkterna; Tora Sandström anmärker, att hon också gärna ger de sistnämnda benämningen »ungar». Själv ansåg hon sin motvilja mot moderskapet och barnen sammanhänka med motviljan mot den fysiskt avskydde mannen; dr Sandström framställer den freudianska hypotesen, att konstnärsarbetet för Ernst Ahlgren också varit en omedveten sublimering av sexual- och modersdrift, att »det intellektuella arbetet som verksamhet är erotiserat» hos henne.¹

Hur långt man vill acceptera Tora Sandströms freudianska förklaringar av Ernst Ahlgrens själliv, beror naturligtvis på den mer eller mindre kritiska ställning man intar till psykoanalysen överhuvud. Att Ernst Ahlgrens märkliga självanalys i stora drag överensstämmer med åtskilligt i både Freuds och Adlers uppfattning av nevrosbildningen och själlivets struktur är ofrånkomligt.

I dr Sandströms ortodoxt freudianska tolkning kan man emellertid även påtagligt studera den för psykoanalytikern typiska renod-

¹ Ifråga om Ernst Ahlgrens kallelseedyrkan måste man även — liksom hos nästan varje åttitalist — räkna med ett yttre litterärt inflytande från Ibsen. Dr Sandström visar sig emellertid dela en populär missuppfattning av den komparativa, litterärt miljöbeskrivande litteraturhistorien, då hon (s. 62) tillskriver under-tecknad en »för ytlig» uppfattning av »Ernst Ahlgrens hängivenhet för arbetet som en påverkan från Ibsen». Ernst Ahlgrens beundran för Ibsen, som kunde komma henne att kalla hans arbeten för »kött av mitt kött och blod av mitt blod», hade givetvis sin naturliga och oefftergivliga förutsättning i vad jag tidigare kallat de »psykologiska släktskapsband» som kommit Ernst Ahlgren att från början i Ibsen finna sin mästare framför andra». På det ställe i min bok *Ernst Ahlgren i hennes romaner*, vartill dr Sandström hänvisar, talas också om »hennes ursprungliga psykiska affinitet med den norske mästaren, vilken kommit henne att djupare och fullständigare tillägna sig hans konstnärsindividualism, än vad som oftast var fallet», och s. 77 påvisas i enlighet härmed, hur hennes konstnärsdrift med »ett ovanligt starkt tycke av psykologisk predestination» tagit sig tidiga uttryck långt före hennes bekantskap med Ibsen, något som givetvis dock ej berättigar till ett ignorerande av det mäktiga intryck av Brands kallelsepatos, som Ernst Ahlgren likaväl som t. ex. Strindberg mottagit. Det är först sedan hon kommit i kontakt med den nya, individualistiska litteraturen, som hon formulerar och realiserar programmet: »Intet för dig, allt för ditt arbete.»

lingen och generaliseringen. Freuds ignorering av alla yttre faktorer (utom under de tidigaste levnadsåren) kan lätt komma själslivet att te sig ungefär som ett slags urverk, som dragits upp någon gång i barn- domen och sedan alldeles mekaniskt rullar upp sig i den en gång givna riktningen, utan att någon eller någonting annat än ett eventuellt in- grepp av en psykoanalytiker utövar minsta inflytande därpå. »Konsti- tution och hereditet, individuella anlag och nervös belastning, miljöns inflytelser och verkan av olika levnadssätt, vidriga yttre livsvillkor, motgångar och patogena upplevelser av olika slag, allt sådant förbigår Freud», yttrar Gadelius. Dr Sandström tar (s. 19) hänsyn till den nervösa konstitutionen, men som redan ovan antytts, förbiser hon systematiskt de i fallet Ernst Ahlgren ovanligt talrika »vidriga yttre livsvillkoren» och mljöförhållandena för att söka förklaringsgrunden till allt uteslutande i de tidiga nevrotiska hämningarna. Det är då icke underligt, att dessa verka tämligen monstruösa. Ernst Ahlgrens aversion mot Hörbymiljön räknas t. ex. helt och hållet som bevis på en i dessa hämningar bottnande abnorm »intellektualisering» av hennes kärleksdrift. Även en i vanlig mening intellektuellt begåvad människa torde dock kunnat försmäkta, instängd i en skråköpingsmiljö som 80-talets Hörby, och den dåtida (omyndiga) gifta kvinnans belägenhet förklarar redan den till stor del att Ernst Ahlgren tvangs att i sitt omaka äktenskap sätta hårt mot hårt och i sin självständighetssträvan sätta allt på ett kort så som hon gjorde.¹ Att en författare under liknande förhållanden med glädje mottar ett stipendium eller en pen- ninggåva från en anonym läsare, synes knappast heller vara exception- nellt eller absolut bevisa någon sjuklig »övervärdering av pengar» (s. 185).²

I förordet till sin bok uttalar Tora Sandström en reservation an- gående resultatets exakta tillförlitlighet vid analysen av ett litterärt

¹ Jfr hennes ord i brev till Gustaf af Geijerstam (Dagboksblad II: 65): »Tänk dig, att ha strävat sig fram på egen hand, som jag, slagits för vartenda korn av kunskap, utan skolgång, utan undervisning, utan ett spår av ledning; att år efter år ha legat i en tyst, oavlätlig, förbittrad kamp för sin egen utveckling, mitt i denna atmosfär av de mest förtorkade fördomar, med motståndare på alla sidor — — — tänk dig att efter allt detta vid fyllda trettio år icke ha *äganderätt* och icke vara sin egen målsman. Jag kan skumma av raseri, när jag tänker på att man efter lag icke är stort bättre än en livegen, om än ens personlighet lyckats skaffa sig rum *tvärt emot* lagen.»

² De litterära inkomster, varmed hon skulle bestrida sina personliga utgifter för böcker och resor m. m. samt även under de tider, hon vistades i Hörby, lämna bidrag till hushållskassan, uppgingo enligt hennes kassabok i annotationsalmanackan till följande belopp:

1884: kr. 355:— (varav för Från Skåne 200:—).

1885: kr. 1,222:56 (varav för Pengar 500:—).

1886: kr. 833:— (varav gåva 300:—).

1887: kr. 4,385:— (varav för Fru Marianne 1,500:—, för övers. av densamma 610:— för Folkliv och småberättelser 975:—, anonym gåva 100:—).

1888: kr. 1,529:— (varav anslag från Sv. Akademien 500:— och privat sti- pendium 400:—).

biografiskt material; all psykologisk litteraturundersökning måste ju f. ö. våga sig ut på hypotesernas och sannolikheternas osäkra mark. Dr Sandströms arbete är också fritt från de beryktade idéflyktiga symboltolkningarna, men ej från annan halsbrytande freudiansk spekulering, t. ex. hennes posthuma diagnos, att hos Ernst Ahlgren »den orala regionen säkerligen var konstitutionellt överbetnad» (s. 41) eller att diktarbetet för Ernst Ahlgren »innebar en direkt erotisk drifts-tillfredsställelse» (s. 178).

Mot den okritiska inställning till lärofadern Freud — han citeras till bestyrkande av analysens riktighet i fortlöpande fotnoter — som förråder sig i dylika satsar, kontrasterar emellertid författarinnans vakna kritik gentemot analysens föremål. Hon har ett skarpt öga och arbetar med vassa knivar vid sin dissektion av Ernst Ahlgrens självbekännelser. Ernst Ahlgren var långt ifrån någon stor konstnärsbegåvning, men hon var en i ovanlig grad psykologiskt utpräglad konstnär- eller författarnatur — detta är säkerligen en av orsakerna till att hon tilldrar sig ett så livligt intresse. Sedan hon redan i unga år måste betrakta sin livslycka som förfelad, gick hennes strävan fullt medvetet ut på att döda människan inom sig, för att författarenkonstnären skulle leva desto starkare. »Intet för dig, allt för ditt arbete», lydde hennes ständigt upprepade sentens. Självklart måste hon därför också komma till korta i det reella livets flesta förhållanden. Hennes självbekännelser ge ett ovanligt markant exempel på det offerväsen, som väl i någon mån är en förutsättning för allt konstnärligt skapande. De kunna ibland komma en att tänka på de beskt självkritiska ord, som Thomas Mann låter sin Tonio Kröger fälla om »det artistiska nervsystemets kalla extaser», som förutsätta »ett visst mänskligt utarmande och förödande». Det nevrotiskt anspända och förkonstlade, den brist på spontaneitet i Ernst Ahlgrens väsen, som sammanhängde med att hon »från barndomen var uppfostrad till att lägga band på så gott som alla spontana livsytringar», har dr Sandström förträffligt uttryckt:

Hon känner instinktivt att där inom henne finnes ett embryo till en helgjuten, stark, frisk och frodig människa, och hon sätter in sin järnvilja på att förverkliga detta anlag, att svetsa samman det stackars brustna jaget. Men hon får erfaras viljans vanmakt. Ernst Ahlgren är ett levande exempel på hur mycket och hur litet viljan mäktar åstadkomma, då det gäller att behärska det omedvetnas yttringar. Hon lider av splittringen i sitt väsen och strävar intensivt efter att bli en helgjuten personlighet. Nästan varje ögonblick arbetar hon därpå de senaste åren av sitt liv. Med okuvlig konsekvens genomför hon sin »stil» i karaktär, i livsföring, i uppträdande, i klädedräkt. Hon är icke sig själv spontant, oreflekterat. Hon bygger mödosamt, millimeter för millimeter, upp sitt jag under ständig kamp mot de nevrotiska hämningarna. En kamp, som icke alltid leder till seger men ofta till nederlag, därför att hon satt sig ett mål före, som är omöjligt att genomföra. En människas vilja kan väl nå långt, när det gäller att behärska

yttringarna av en nevros, men ingen viljeanstängning kan bringa de omedvetna konflikterna upp i medvetandets plan och finna de orsakssammanhang, som ligga bakom symptomen och betinga dessa, varigenom konflikten löses och disharmonien upphäves.

Som synes hyllar författarinnan även helt den psykoanalytiska determinismen; i de mindre tilltalande karaktärssegenskaper, som hon omsorgsfullt analyserar fram hos sitt föremål, hatet, maktlystnaden, fåfängan, penningbegäret, ser hon endast nevrotiska förträngningsfenomen. Faran med detta betraktelsesätt blir naturligtvis, att individen lätt förvandlas till endast ett bylte av komplex, så att alls ingen plats blir övrig för medvetna själsakter. Den självkorrigering, anti-individualistiska och antiintellektualistiska utveckling, som man kan spåra i Ernst Ahlgrens brev, dagböcker och diktning från Pengar till Fru Marianne, och som intresserat alla icke-psykoanalytiker vilka skrivit i ämnet, anser Tora Sandström sålunda ej ens värd att noteras. I Fru Marianne finns t. ex. en inspirerad skildring av Mariannes moderslycka, som Gustaf af Geijerstam fann vara det centrala stället i hela romanen. »Det var så underligt att tänka på honom, som låg där i sin lilla säng. Han, som var hennes son. Det var, som om livet fått en annan betydelse, det var större än förr, mera harmoniskt, men också mera ansvarsfullt. Det lönade sig nu att bli stark och god — för hans skull. Och vägen låg så klar. — — Ja, hon var lycklig, så lycklig. Det var ett människoliv, som slumrade där, ett helt stort människoliv. Hur förunderligt!...» Att med stöd av en sådan skildring anta, att Ernst Ahlgren under de sista åren nått fram till i varje fall en större förståelse av moderligheten, betecknar Tora Sandström (s. 65) som »en förhastad slutsats».

Slutligen visar psykoanalysen ofta en farlig böjelse till att reducera *all* idealbildning till endast omedvetet självbedrägeri och »efter-rationalisering». I Ernst Ahlgrens arbetsdyrkan ingick även ett moment av sund och fruktbar ambition att förvalta sitt pund; det nevrotiska låg i överdriften, renodlandet, avguderiet. När dr Sandström flerstädes antyder, att Ernst Ahlgren endast letts av det nevrotiska begäret till »litterär odödlighet», reduceras därmed också det diktarprogram till blott och bar rationalisering, som Ernst Ahlgren uppställde för sig t. ex. med orden: »Vem vill skriva för dem, vars liv är tungt och dött och som taga i en bok icke för att få tiden att gå blott utan för att känna sig muntrade ett ögonblick under sitt dagliga släp? Om jag hade makt att skriva för dem — icke spetsfundigt men till glädje för dem som arbeta, för dem som ha vilja att vara hederliga och goda. — — — Vad gör det då om mitt liv inte är så bekymmersfritt och veklign! Om jag bara slipper att dö i medvetandet att ha levat alldeles, alldeles förgäves.» (Dagboksblad II: 131.)

Att Ernst Ahlgren besatt en en höggradig litterär ambition och ärelystnad är obestridligt, men då hon samtidigt alltid var böjd för

att underskatta resultatet av sitt arbete, finner man intet belägg för att hon också skulle, som Tora Sandström säger, ha trott sig »göra en insats i litteraturen som kommer att tillförsäkra henne odödlighet. — — — Hennes värld är intellektet, hennes himmel är kulturhistorien, där hon vill ha sig en plats tillförsäkrad.» (Sid. 200.) Ernst Ahlgren själv såg betydligt mera sansat på sin litterära insats: »Jag kan icke bli någon stor författare. Men om jag icke strävar högre, än förmågan räcker, om jag ärligt strävar efter att vara sann mot det högsta utom och inom mig, om jag låter bli effektsökeri, lägger tyglar på fåfångan och njutningslystnaden, då kan jag helt visst bli en *god* författarinna, och det är nog för att kunna dö nöjd.» (1887.)

På ett annat ställe i dr Sandströms bok (s. 161) heter det, att »det är *hatet*, som alltid varit Ernst Ahlgrens starkaste drivfjäder till arbete».¹ Det gäller, som Ernst Ahlgren själv har erkänt, om Pengar, hämndeakten mot mannen och äktenskapskonventionalismen, och det gäller säkert i viss mån, vad hon icke har erkänt, om Den bergtagna och de övriga arbeten, där hon gör upp räkningen med Georg Brandes. Men om folklivsskildringarna och Fru Marianne? I dessa framträder framför allt det medvetna, positiva diktprogram, som hon formulerat i de nyss citerade orden.

Freuds tendens till att förgrova själslivet och reducera dess yttningar till det mest primitiva röjer sig även i den stora del av hans terminologi, som måste sägas vara allt annat än lyckad, och som flitigt brukas av Tora Sandström. Utom vad som ovan anförts, tillskrives Ernst Ahlgren sålunda bl. a. exhibitionism, sadism och masochism. Freud tar visserligen ej dessa termer i samma bokstavliga mening som den äldre psykopatologien, men själva ordvalet är ägnat att leda läsarens fantasi i bestämd riktning.

Den reflexionen tränger sig här oundvikligen på en, vilket utmärkt hjälpmedel själva psykoanalysen måste kunna erbjuda en nevrotiker till att kompensera sin mindervärdighetskänsla genom nedvärdering av andras motiv. »Hos en sådan människa är ofta kritiken övermåttan utvecklad. Hon värjer sig mot sin egen mindervärdighetskänsla genom att se fel hos andra.» (Tora Sandström, s. 97.) Vilken bild skulle då inte t. ex. Ernst Ahlgren kunnat efterlämna av Georg Brandes, om hon förstått konsten att psykoanalysera honom i Den bergtagna!

Det största kapitlet i Tora Sandströms bok heter *Georg Brandes*. Någon lika systematisk undersökning av förhållandet mellan Brandes och Ernst Ahlgren har förut ej sett dagen, eftersom originaldokumenten därom beklagligtvis till största delen ännu hållas otillgängliga. Undertecknad måste för sin del vidhålla den tidigare uttalade meningen, att av denna anledning »en närmare prövning på denna punkt blir en framtida forskning förbehållen». Vad dr Sandströms behandling beträffar, kan man ju förstå, att hon redan nu sökt fullfölja sin undersökning även här, då episoden ifråga är av vida större vikt

¹ Kursiveringen av Tora Sandström.

för studiet av Ernst Ahlgrens psykologi än för studiet av hennes litterära verk. Man kan dock tycka, att en förtidig diskussion på grundval av ofullständiga och delvis osäkra källor helst bort undvikas av hänsyn till ämnets natur. Då denna åsikt visat sig icke delas av andra författare, kan man emellertid ej undandra sig en diskussion av de uppställda hypoteserna.

Ernst Ahlgren höll sig som bekant med en dubbel dagboksföring: en koncentrerad i annotationsalmanackan och en utförlig i Stora boken. Något av detta är tryckt i Dagboksblad och brev. Stora bokens ännu otillgängliga anteckningar från Brandestiden ha vidare av Lundegård i urval retuscherats till romanform i andra delen av Elsa Finne. Denna källa måste naturligtvis begagnas med reservation, ehuru dess flesta partier kunna kontrolleras och dateras genom parallellisering med almanacksnotiserna. Tyvärr har dr Sandström tydligen i motsats till tidigare forskare ej heller haft tillgång till almanackorna. En del sakliga korrigeringar av hennes framställning kunna därför på grund av dem göras.

En viktig fråga är naturligtvis tillförlitligheten av Ernst Ahlgrens egna uppgifter. Tora Sandström understryker med rätta affektbetoningen i hennes redogörelse: hon har framställt förhållandet »så som hon ville att samtiden och eftervärlden skulle uppfatta det». Den bergtagna är även utan tvivel något av en strindbergsk hämndeakt — om också dess måttfullhet träder starkt i dagen vid en jämförelse med En dåres försvarstal. Beträffande almanacks- och dagboksanteckningarna ställer sig saken i någon mån annorlunda. Dessa nedskrevos dag för dag, till större delen innan Ernst Ahlgren ännu kunde veta, hur bekantskapen med Georg Brandes skulle avlöpa, och de skulle även tjäna henne själv till strategiska hållpunkter i fortsättningen.¹ Tora Sandström förefaller att överhuvud taget något överskatta den beräkning, som fört Ernst Ahlgrens penna i Stora boken. Ernst Ahlgren hade för sitt dagboksskrivande *bl. a.* även det — man skulle kunna säga psykoterapeutiska — motivet att, som hon uttrycker det, »rycka bort dessa taggar ur mitt sinne, kära bok, och dölja dem i dina blad, för att om möjligt bli dem kvitt». Analytikern skulle i annat fall ha haft ett betydligt svårare arbete. I avskedsbrevet till Lundegård heter det också: »Du skall se fula, kalla beräknande drag i min karaktär, ty du har mina allra hemligaste bekännelser: anteckningarne. Men du skall förstå att det finns slagg i allt.» En liknande dagbok av Strindbergs hand skulle säkert ha framställt författaren i betydligt mera ogrumlad dager.

Ernst Ahlgrens bekännelsedrift gör faktiskt intryck av att ha gått längre än både Rousseaus och Strindbergs. Hon yttrade stundom — *bl. a.* till Georg Brandes — att det endast fanns *en* sak i sitt liv,

¹ Dr SANDSTRÖM synes (s. 123) ej ha fullt klart för sig, att deras omredigering till romanen Elsa Finne är Axel Lundegårds verk, utfört 14 år efter Ernst Ahlgrens död.

som hon ej vågade yppa. Även om den har hon dock uttalat sig så genomskinligt, att man kan gissa sig till att den stod i något samband med den andra dotterns födelse och tidiga död, och av Lundegårds antydningar förefaller det, som om hon till honom förtrott sig även på denna punkt.

Dr Sandström utvecklar emellertid bl. a. (s. 37), hur Ernst Ahlgren i sin nevrotiska strävan att bygga upp ett konstruerat idealjag »tränger bort hatkänslorna» och »ljuger bort för sig själv det som ej passar in i idealbilden». Skall detta påstående äga generell giltighet, måste man fråga sig, hur författarinnan då litet längre fram (s. 54 ff.), där hon behöver bevismaterial mot Ernst Ahlgren, kunnat fylla två hela sidor med citat, i vilka denna öppet deklarerar dessa samma hatkänslor mot personer och förhållanden, som hon ansåg ha vållat henne förödmjukelser.

Dr Sandströms genomgång av det redan tillgängliga materialet har dock icke varit utan positivt resultat. Att i Ernst Ahlgrens känslor för Brandes redan från början funnits ett inslag av erövringsbegär, av litterär och erotisk nyfikenhet och experimentlust, har hon själv vidgått i Elsa Finne-anteckningarna, och det bekräftas otvetydigt av denna utförliga utredning. I Ernst Ahlgrens redogörelse för sitt förhållande till Brandes finner Tora Sandström även de tydligaste uttrycken för vad hon anser vara hennes sexualhämning. Ernst Ahlgren vill ge samvaron formen av en platonisk erotik — »vänskapserotik» kallar hon den själv — hon känner »en förfinad hunger efter smekningar», men ingenting av »själva den grövre sinnligheten», enligt Elsa Finne. Man kan ju förstå, att Georg Brandes därför kallade henne halv och förkonstlad, och även om han skulle ha velat, har hon knappast heller gjort det möjligt för honom att draga sig tillbaka. Sitt motstånd tillskriver hon själv sina »inlärda moralbegrepp» (Dagboksblad II: 306), och man kan tillägga hennes på annat ställe yppade övertygelse att kvinnan i en fri förbindelse utsatte sig för mannens förakt. Tora Sandström antar att till grund också legat en rent nevrotisk hämning, en fruktan för mannen som sådan.

I detta kapitel visar sig dr Sandström eljes mera som dokumentgranskare än som psykoanalytiker. De för författarinnan okända anteckningarna i almanackan visa i otvetydiga ordalag, att Ernst Ahlgren först på senhösten 1887, efter mer än ett års bekantskap med Brandes, uppgivit sitt motstånd. (Skall man draga även denna uppgift i tvivelsmål, har man ett kriterium på dess tillförlitlighet i den omständigheten, att först och exakt vid den angivna tidpunkten tilltalsordet *ni* utbytes mot *du* i hennes brev till Brandes.) Detta kronologiska förlopp skulle ju också bäst synas överensstämma med Tora Sandströms tes om hennes hämmade natur. Emellertid har dr Sandström »frestats till (det visserligen obevisade) antagandet», att Ernst Ahlgren omedelbart givit sig åt Brandes, och bygger härpå hela sexton sidors resonemang (s. 123—139), vilket alltså hänger i luften. Skulle

förhållandet icke ha nått sin höjdpunkt först hösten 1887, som almanackan uppger, utan som Tora Sandström antar, vid denna tidpunkt tvärtom ha avbrutits av Brandes, blir det också oförklarligt, att det förtroliga tilltalsordet just nu dyker upp i breven, något som dr Sandström visserligen ej observerat.¹ Det framgår nämligen av Elsa Finne, att Ernst Ahlgren tidigare känt sig sårad av att Brandes vid sina första närmanden ännu icke velat införa duskap dem emellan.

Det lyriska utbrott i brev till Ellen Key i dec. 1887, som tolkar Ernst Ahlgrens kortvariga lyckokänsla av att känna sig som »en druvklase i livets varma, starka hand», måste dr Sandström (s. 141) i enlighet med sin hypotes söka bortförklara som »oäkta»² genom sammanställningen med *icke* samtida, kontrasterande brevuttalanden. Samma dag finner man dock i almanackan anteckningen: »Lugn och nöjd. Skrev brev till Ellen om att jag är lycklig.» Redan nästa dag heter det visserligen: »Livsleda igen.» Almanackan bestyrker här vad som redan anmärkts av en annan recensent,³ att dr Sandström förbisett det ytterligt labila i Ernst Ahlgrens sinnesstämning under dessa upprörda dagar, som gör att det ena yttrandet säkerligen är lika »äkta» som det andra. Hade Ernst Ahlgren däremot förfarit med medveten konstruktion för att skönmåla sin kärleksupplevelse, som Tora Sandström vill göra troligt, skulle hon givetvis icke låtit dylika spontana kontrastuttalanden kvarstå *på samma blad*.

Så gott som omedelbart härefter klagar emellertid Ernst Ahlgren i almanackan över att Brandes visar sig likgiltig och drar sig tillbaka, och endast en månad senare följer hennes första självmordsförsök. Som sitt främsta motiv anger hon i avskedsbrevet till Brandes, att hon nu tror sig vara föremål för hans förakt. Även detta förlopp stämmer i själva verket med den analys, Tora Sandström (s. 152) ger av Brandes' natur i anledning av Elsa Finne: »Han drivs tydligen av ett begär att övervinna kvinnans motstånd — sedan finns där intet som lockar honom längre.»

Om grava anmärkningar måste göras mot dr Sandströms kronologiska utredningar i Brandeskapitlet — en utredning på grundval av så ofullständigt material måste ju bli otillförlig — delar man dock gärna den helhetssyn på förhållandet, som hon markerat genom att som motto sätta Ernst Ahlgrens egna ord: »Vad som med naturnödvändighet framgår ur bådas karaktärer, det sker.» Att däremot, såsom ofta gjorts, i en dylik sak avkunna någon offentlig moralisk skiljedom, synes böra ligga utanför både psykologens och litteraturhistorikers skyldighet.

Almanackan ger även ett annat exempel på faran av att i onödan söka jäva brevens vittnesbörd. Dr Sandström har (s. 135 f.)

¹ Dr SANDSTRÖM har dock (s. 137) nödgats medge, att Ernst Ahlgrens brev till Brandes av den 11 nov. 1887 »tyder på att något avgörande inträffat under den förfutna månaden».

² Kursiveringen av Tora Sandström.

³ I. Harrie i G. H. T. 12/7 35.

observerat motsägelsen mellan Ernst Ahlgrens relation för Ellen Key av Brandes' besök den 29 okt. 1887, då Ernst Ahlgren nyss återvänt till Köpenhamn från ett längre Stockholmsbesök, och tonen i hennes brev till honom själv tre dagar senare. För Ellen Key berättar hon, att Brandes besökt henne, mottagit henne glatt och t. o. m. förebrått henne att hon hyrt rum i andra ändan av staden. I brevet till Brandes själv klagas hon däremot över att han undvikit henne efter sin föreläsning, varför dr Sandström »frestas draga den slutsatsen», att den tidigare uppgiften om hans besök är »ett fromt bedrägeri». Almanackan ger den naturliga förklaringen: den visar, att Brandes under mellantiden gjort ett av sina av Ernst Ahlgren ännu tillbakavisade närmanden, varefter hans besök för en tid upphöra. I själva verket visar alltså brevens och almanackans samstämmighet här, med vilken noggrann beräkning Brandes å sin sida uppträtt.

Efter dessa konfrontationer med almanackan i originalhandskriften blir man onekligen något skeptisk mot de av dr Sandström framdragna exemplen på Ernst Ahlgrens »bedrägerier». Det är också tydligt, att en större klarhet överhuvud taget står att vinna först när Ernst Ahlgrens relation både i almanackan och Stora boken *i sin helhet* blir tillgänglig. En ofullständig kännedom om en källskrift kan som synes lätt ge ett skenbart stöd även åt oriktiga hypoteser och »fresta» den kritiska skarpsinigheten att skjuta över målet.

När Ernst Ahlgren skrev Den bergtagna, klöv hon sig själv i två av dramats kvinnliga figurer, om vilka hon skrev: »I Ernas person måste allt hatet, energien, våldsamheten komma fram. I Louises allt det fina, goda. — Framför allt hjälplösheten, icke av svaghet, men av vekhet och kärleksfullhet.» Så långt gick Ernst Ahlgrens klarsynthet och uppriktighet även vid denna sista och svåraste självuppgörelse. Men det var Louise, som hon gjorde till huvudperson i sitt posthuma skådespel; Erna blev blott en bifigur. I Tora Sandströms psykoanalytiska undersökning har Erna kommit i brännpunkten. Dr Sandström har skarpare än vad förr skett fixerat bilden av nevrotikern Ernst Ahlgren, »vrångbilden av vad naturen ämnat henne till» (s. 7); detta är den väsentliga vinsten av hennes arbete. Hon har ej heller undgått att renodla denna bild på det för psykoanalytikern typiska sättet för att tvinga in föremålet i systemets prokrustessäng, av vilken anledning här måst framföras korrektiv på viktiga punkter. Dr Sandström synes t. ex. så övertygad om att inga andra än nevrotiskt perverterade känslor för Brandes kunde finnas hos Ernst Ahlgren, att hon (s. 186) måste förklara den uppsats om »Georg Brandes som föreläsare», om vilken Ernst Ahlgren berättar att »Brandes själv läste i artikeln min goda vilja att vara honom nyttig» som ett utslag av Ernst Ahlgrens masochistiska begär att skada sig själv!

I själva verket stredo Erna och Louise till det sista om herraväldet hos »den bergtagna». Ernst Ahlgren talade en gång om den överdrivna »ödmjukhet som är min karaktärs brännmärke och obotliga

lyte.» Av denna föddes det hat, som också blev hennes karaktärs brännmärke och obotliga lyte. Hennes fall utgör härutinnan ett bestyrkande av vad individualpsykologien kallar compensationens lag.¹ Hennes död var en ödmjukhetens självuppgivelse, troligen samtidigt också något av en hatets hämndeakt, som Tora Sandström menar.

Självuppgivelsen stämmer ju emellertid ej med Tora Sandströms tes om Ernst Ahlgrens narcistiska självdyrkan. Dr Sandström söker därför till slut (s. 198 ff.) att bestämma även hennes religiösa inställning som en projektion av denna självdyrkan. Härvid måste hon dock sorgfälligt undvika att citera de mest karakteristiska och vackraste uttrycken för Ernst Ahlgrens livstro, sådan den framstår, grundad på tidens allmänna utvecklingsoptimism. 1884 skriver Ernst Ahlgren t. ex. i Stora boken:

Jag känner mig så lycklig, så förunderligt lycklig, ty livet är så vackert. Varför öppnar man icke våra ögon för det? — varför lär man icke människorna att vara lyckliga? Jag tänker just nu på, att jag skall dö, tänker därpå med en svag rysning för smärtan och mörkret, men min glädje är oförminskad. Livet är ungt och friskt, livet skall fortleva — det är *det* jag älskar över allt annat. Fantast. Jag kan icke annat. (Dagboksblad I: 186.)

I brev till Esselde följande år heter det:

Minst av allt är jag pessimist. Vad mer är: jag kan aldrig bli det. Det är mot min natur. Pessimism hos mig skulle vara tillgjordhet eller efterklang av andra. Om också jag själv ligger och kvider i plågor, så vet jag dock att livet där ute är skönt. Om också jag skall duka under, så skall solen skina på nya slakten. Där mina händer domna från arbetet, där skola unga händer taga vid. Jag är ett sandskorn, som kan krossas och förtrampas, som skenbart skall försvinna. Vad mer! Är världen mindre skön för det? Jag kan knota och klaga, men det är under tryck eller plågor, ty jag är ju bara en stackare; men låt trycket upphöra, och jag är lika spänstig igen. Jag pessimist! Min styrka ligger just i att jag *icke* är det; däri ligger hela min originalitet, hela min friskhet. Jag älskar de människor jag skildrar, med alla deras fel, alla deras skröpligheter älskar jag dem. — Jag kan aldrig glömma att jag är dömd, sjuk, bruten — därför älskar jag allt det sunda, starka. *Jag* skall säga farväl till allt detta omkring mig, gå in en dag i min jämmers kammare, stänga min dörr och lida, tills allt är slut. *Jag* skall dö, därför älskar jag allt detta som lever. (Dagboksblad I: 409.)

Och ännu ett år senare i brev till Lundegård:

Jag är icke pessimist. Jag tror aldrig att jag kan bli det. Jag kan bli så trött och förplågad, att jag griper till det, mot vilket hela min natur uppreser sig:

¹ I fråga om Ernst Ahlgrens *deklamationer* om sitt »hat» måste dock även erinras om att dylika hörde till tidens realistiska uppriktighetsjargong. Strindbergs bevingade ord om »mitt stora, sköna hat» citerar hon själv. Ibsens Brand utropar: »Men her, mod slægten, slap og lad, / ens beste kærlighed er had! / Had! Had! En verdenskamp at ville / det enkle ord, det lette, lille!» *Mes haines* satte Zola som titel på en litterär programskrift.

— självmord. Men även då skall jag icke ha förlorat min tro på livet, jag menar på mänskligheten och på framåtskridandet. Att jag nu ser allting i svart, det kommer endast av själviskhet: därför att *jag* är utestängd från alla livets härligheter. (Dagboksblad II: 36.)

Dessa spontana uttryck för en hos Ernst Ahlgren konstant själsstämning ge i själva verket den mest värtaliga vederläggningen av Tora Sandströms karakteristik av henne som en renodlad narcissistisk självdyrkare, intresserad uteslutande av sin personliga »litterära odödlighet».

Tora Sandströms analys av hennes anspända, aldrig ett ögonblick slappnande kampinställning gentemot det liv, som tidigt tillfogat henne oläkliga sår, ger framför allt ett förstärkt intryck av det livslånga psykiska lidande, som låg bakom tragedien. Den ger däremot knappast anledning till någon revision av eller något tillägg till Axel Lundegårds på närmaste personliga kännedom grundade karakteristik av Ernst Ahlgrens mångskiftande, sammansatta natur: »I ont som gott var hon levande, sårbar, hetsig och ärlig. Vad hon säger om sig själv och andra är sällan vägt på guldvåg, och när det svartnar för hennes ögon, slår hon i blindo. Det var farligt att stå henne nära. Hon var ingen mönsterkvinna. Hon var en människa av stora mått, högsint och sanningskär.»